

Mâlikî Fakihî İbn Ferhûn'un Hayatı, Eserleri ve Fıkıh Anlayışına Dair Bazı Tespitler*

Hasan Rami KARA

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Phd Student, İzmir Kâtip Çelebi University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

İzmir/TÜRKİYE

hasanramikara@gmail.com | orcid.org/0000-0002-1463-2792

Özet

Mâlikî mezhebinin önde gelen fakihlerinden İbn Ferhûn 14. yüzyılda Medine'de doğmuş, orada yaşamış, Medine'de siyasi ve dini olarak hâkim konumda bulunan Şîf-İmâmî anlayışla mücadele etmiş, tedris ve kadılık faaliyetlerinde bulunmuş ve ardında değerli eserler bırakmış bir âlimdir. Buna rağmen ülkemizde hakkında çok az akademik çalışma yapılmış, yapılan çalışmalar da onun eserlerine etraflıca yer verecek ve fıkıh anlayışından söz edecek şekilde değildir. Bu çalışmada, eserlerinden hareketle İbn Ferhûn'un fıkıh düşüncesinin ana hatlarının tespit edilmesi ve onun fıkıha yaptığı katkıların ortaya konulması amaçlanmıştır. Konu olarak İbn Ferhûn'un hayatı, eserleri ve fıkıh anlayışına dair bazı tespitleri kapsayan bu makalenin önemi, mezhep içi ihtihâd yeterliliğine sahip bir âlimin, Mâlikîliğin çıkış noktası konumundaki Medine'de oldukça zayıflayan mezhebi tekrar güçlendirmede üstlendiği rol ve fıkıh alanında bıraktığı kalıcı etkilerden kaynaklanmaktadır. Çünkü eserleri içinde bulunan yargılama hukukuna ilişkin *Tebsiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* isimli eseri, muhteva ve sistematiği ile sonraki dönemde kaleme alınan siyâset-i şer'îyye konulu eserlere örnek teşkil etmiştir.

* Bu çalışma İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Mâlikî Hukukçu İbn Ferhûn'da Siyaset-i Şer'îyye Nazariyesi" başlıklı doktora tezi kapsamında ulaşılan verilerden üretilmiştir.

Geliş/Received: 13.03.2022 | **Kabul/Accepted:** 26.06.2022 | **Yayın/Published:** 30.06.2022

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Hasan Rami KARA | CC BY-NC-ND 4.0 International

Bu makalede takip edilen metot uyarınca, belirtilen amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle tabakât türü eserlere müracaat edilerek İbn Ferhûn'un hayatı ve eserlerine ilişkin bilgilere yer verildi. Fıkıh anlayışından söz edilen kısımda müellifin kendi eserleri merkeze alınarak neticeye ulaşılmaya çalışıldı. İncelemeye konu edilen başlıklarla ilgili yakın dönemde yurt içi ve yurt dışında yapılmış çalışmalara da atıfta bulunuldu. Usûl ve fûrû bütünlüğü içerisinde müellifin fıkıh anlayışını yansıtmak için önce onun delil anlayışına, fûrû tarafını tespit etmek için de *Tebssiratü'l-hükkâm*'da takip ettiği yönteme değinildi. Böylelikle diğer eserlerine kıyasla onun fıkıh anlayışına ilişkin açık veriler sunan bu eseri üzerinden fıkıh anlayışı ve İslâm hukuk tarihindeki yeri belirlenmeye çalışıldı. İbn Ferhûn, Mâlikî mezhebinde öne çıkmış diğer âlimler gibi mezhepte muteber sayılan delilleri kabul etmekle birlikte mezhebin delilleri arasında en zayıfı sayılan mürâât-ı hilâfî da kabul etmiştir. Delil değeri bakımından değil de kullanım yaygınlığı yönüyle ilk sırada değerlendirdiği istihsan deliline karşı duruş sergileyenlerin iddialarına da ilmî düzlemde cevaplar vermiştir.

Müellifin usûl anlayışından sonra *Tebssiratü'l-hükkâm* adlı eseri esas alınarak fûrû yönüne ilişkin bazı tespitlere yer verilmiştir. Bu tespitler çerçevesinde müellif, farklı görüşler arasında tercihte bulunmuş, mezhep bilginlerinden aktardığı görüşleri inceleme ve tartışmaya tabi tutmuş, mesele hakkında verdiği hükmü mezhepte otorite isimlerin görüşleriyle desteklemiştir. Yine Mâlikî mezhebinin dışında diğer mezhep bilginlerinin görüşlerine başvurmuş ve mezhepte öne çıkmış âlimlere yönelik eleştirilerde bulunmuştur.

Makalede yer verilen bilgiler doğrultusunda İbn Ferhûn, yazdığı eserler ve Medine'de Mâlikîliğin yeniden güçlenmesine yaptığı katkılar ile mezhepte otorite bir isim olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim *Tebssiratü'l-hükkâm*, onun mukallid değil, bilakis meseleleri tahlil ve tenkide tabi tutabilecek, hükümler arasında tercihler yapabilecek ilmî bir düzeye sahip, diğer mezheplerin görüşleri hakkında da yetkinliği olan bir âlim olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca fûrû-ı fıkha dair görüşlerini tespit için esas aldığımız bu eser, şekil ve muhteva yönüyle -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Mâlikî mezhebinde ilk olma özelliğine sahiptir. Keza bu eser, kendisinden sonra kaleme alınan yorumlama hukukuna ilişkin eserlere de öncülük etmiştir. Bu eserlerin kendisinden sonraki süreçte Hanefî mezhebi literatüründe yer bulması da müellifin etkinliğinin boyutlarını göz önüne sermektedir. Bütün bunlar, onun İslâm hukuk tarihi içerisinde fıkıh ilmine katkıda bulunmuş özgün bir âlim olduğunu gösteren deliller olarak değerlendirilebilir

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mâlikî mezhebi, İbn Ferhûn, Usûl, *Tebssiratü'l-hükkâm*.

Mâlikî Scholar Ibn Farhûn's Life, Works and Certain Evaluations on His Understanding of Fiqh**

Summary

Ibn Farhûn, one of the leading scholars of the Maliki school, was born in Medina in the 14th century and lived in the same city throughout his life. He fought against the Shiite-Imamate understanding which was in a politically and religiously dominant position in the city at the time. He also engaged in educational and judiciary activities, and left valuable works behind him. Despite this, very few academic studies have been made about him in Turkey and these studies have not included his works and understanding of *fiqh* in detail. The aim of this study is to determine the main characteristics of Ibn Farhûn's understanding of *fiqh* based on his works and to reveal his contributions to the Islamic *fiqh*. The importance of this article whose subject covers Ibn Farhûn's life, works and certain evaluations on his understanding of *fiqh*, is due to his role in strengthening the weakened school in Medina, which is the starting point of the Maliki school, as a scholar with *ijtihad* competence within the school, and the lasting effects he left in the field of *fiqh*. Because, among his works, *Tabşirat al-ḥukkām fî uşûl al-aqđiya wa manāhij al-aḥkām*, which is related to the law of procedures, set an example for the works on the politics of sharia written in a later period, with its content and systematics.

According to the method followed in this article and in order to achieve the mentioned objective, we have first determined Ibn Farhûn's life and his works by referring to biographical dictionaries (books of *ṭabaqāt*). In the part where his understanding of *fiqh* is examined, the focus was made to the author's own works to reach a conclusion. In addition, references were made to recent studies conducted in Turkey and abroad on the reviewed topics. His understanding of evidence was mentioned first, in order to reflect the author's understanding of *fiqh* within the integrity of the *methodology of Islamic jurisprudence* (*uşûl*) and *substantial law* (*furû'*). To determine the *furû'* side, we analyzed the method he followed in *Tabşirat al-ḥukkām*. We have tried to explain his understanding of *fiqh* and his place in the history of Islamic law through this work which provides clearer data on his understanding of *fiqh* compared to his other works. In addition to the evidences that are considered valid by other prominent scholars in the Maliki school, Ibn Farhûn accepted the the *murā'āt al-khilāf* which constitutes the weakest one among the other evidences. He also valued the evidence of *istiḥsān* in the first place, not

** This study was derived from the data obtained within the scope of the doctorate dissertation titled "The Concept of Islamic Politics According to Maliki Scholar Ibn Farhûn", which is being prepared at the Institute of Social Sciences of İzmir Kâtip Çelebi University.

for its evidentiary value but its prevalence of use, and scholarly argued against those who are against the evidence of *istihsân*.

After evaluations regarding his methodological views, we examined his views on substantial law based on his work entitled *Tabşirat al-ḥukkām*. According to our findings, it has been observed that the author made preferences among different views, examined and discussed the views he conveyed from other scholars of the school, supported his own views by presenting the views of the authorities of the Maliki school. He even criticized the prominent figures of the Maliki school while examining the views and opinions of the scholars from the other schools.

In line with the information given in this article, Ibn Farḥûn proved himself to be an authority figure in Maliki school, with his works and his contributions to the strengthening of the Maliki school in Medina. In fact, his book titled *Tabşirat al-ḥukkām* reveals that he was not a *muqallid* (imitator), but an independent scholar who could analyze and criticize the issues, make choices among the rulings, and was knowledgeable about the views of other schools. In addition, this work, which we took as a basis to determine his views on *furû' al-fiqh*, is the first one of its kind in the Maliki school in terms of its form and content -as far as we can find out. Moreover, this book also pioneered the works on law of procedures that were written after it. The fact that such works were written as part of the Hanafi school literature in the following periods also reveals the extent of the author's influence. All these can be considered as evidences showing that he was an original scholar who contributed to the science of *fiqh* in the history of Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Maliki School, Ibn Farḥûn, Method, Evidence, Faqih, *Tabşirat al-ḥukkām*.

Giriş

İbn Ferhûn, yaşadığı şehir, verdiği mücadele ve üstlendiği kadılık görevi itibarıyla 14. Yüzyıl Mâlikî bilginleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Çünkü bu yüzyılda, içinde yaşadığı Medine-i Münevvere Mâlikîliğin oldukça zayıf olduğu bir şehir hüviyetinde idi. Böyle bir ortamda meydana getirdiği eserler, tedris faaliyetleri ve kadılık görevinden aldığı güçle Mâlikîliği Medine'de tekrar canlandırmayı başarmıştır.

Müellif, Mâlikî fıkḥına ait birikimi eserleri vasıtasıyla sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu eserler içinde yargılama hukukuna ilişkin eseri *Tebşiratü'l-ḥukkâm* oldukça önemlidir. Çünkü bu eser onun fıkḥ anlayışını en iyi temsil etmektedir. Ayrıca bu eseri farklı ve önemli kılan başka bir husus, eserin üç ana bölümünden birinin siyâset-i şer'iyeye ayrılmış olmasıdır. Ulaşabildiğimiz Mâlikî kaynaklarda bu husustaki hükümler ilgili bablar altında ve dağınık bir halde bulunup müellife gelinceye dek müstakil olarak

ele alınmamıştır. İbn Ferhûn bu bilgileri ayrı bir eserde müstakil bir bölüm içerisine yerleştirmek suretiyle bu ilmî birikimi sistemli bir şekilde ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.

İbn Ferhûn, Mâlikî mezhebinin yaygın olduğu coğrafyalarda şöhret bulmuş bir âlim olmasına rağmen ülkemiz ilahiyat çevrelerinde bunun aksi bir durum (yapılan çalışmaların azlığı göz önüne alındığında) söz konusudur. Çünkü müellif hakkında ülkemizde yapılan akademik çalışma oldukça azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan kendisi ile ilgili biri yüksek lisans tezi, diğeri ansiklopedi maddesi olmak üzere iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Musa ALAK tarafından 1999 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan *İbn Ferhûn'un Tebsiratü'l-hükkâm Adlı Eserinin Tanıtım ve Tahlili* adlı yüksek lisans tezi, diğeri de Cengiz KALLEK tarafından *Burhâneddîn İbn Ferhûn* başlığı ile yazılan ansiklopedi maddesidir. Bu sebeple müellif ve eserlerinin ülkemiz ilahiyat çevrelerinde daha fazla tanınması ve onlardan faydalanılmasına katkı sağlayabileceği düşüncesi bu makalenin kaleme alınmasında temel etken olmuştur.

İbn Ferhûn'un hayatı, eserleri ve fıkıh anlayışından söz edilen bu makalenin amacı, mezhep içi ictihâd kudretini haiz, değerli eserler telif etmiş bir âlimin tanınmasına katkı sağlamak, diğer eserlerine nazaran yöntemine ilişkin daha açık bilgiler içermesi sebebiyle yargı hukukuna dair *Tebsiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* adlı eserini merkeze alarak takip ettiği delil anlayışı ve ilmi metodunu ortaya koymaktır. Bu maksadı temine yönelik olarak öncelikle İbn Ferhûn'un hayatı ve eserlerinden ana hatlarıyla söz edilecek, ardından örnekler eşliğinde delil anlayışına ve ilgili eserde takip ettiği yöntemine yer verilecektir. Böylelikle İbn Ferhûn'un bir fakih olarak ilmi konumu tespiti çalışılacaktır.

1. Ailesi ve Hayatı

İbn Ferhûn, kendisini el yazısıyla İbrâhim b. Ali b. Ebi'l Kâsım b. Muhammed b. Ferhûn el Ya'merî el-Medenî el-Mâlikî olarak ifade etmektedir.¹ Nesep bakımından Kinâne kabilesinin Ya'mer diye bilinen batnına kadar uzanan Arap bir soya mensuptur. Ya'mer'e nispeti dolayısıyla Ya'merî olarak da anılmıştır. Tinbuktî, bu nispetin Râbiâ b. Nezzâr b. Ma'd b. Adnan'ın soyundan Ya'mer b. Mâlik b. Heysem'den ileri geldiğini ifade etmiştir.² İbn Ferhûn, Üyyânî ve Ceyyânî nisbeleriyle de anılmıştır. Bu nispetler ise

¹ Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik ilâ Ef'âli'l-menâsik*, thk. Muhammed b. El-Hâdî Ebûl-Ecfân (b.y.: y.y., 2002), 1/25-26.

² Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, *Neylül-ibtihâc bi Tatrîzi'd-dîbâc*, thk. Abdülhamîd Abdullah (Trablus-Libya: Dârü'l-Kitab, 2000), 35.

Endülüs kaynaklıdır. Nitekim Ceyyân Endülüs şehirlerinden biridir.³ Üyyân ise yine Ceyyân sınırları içinde bulunan bir yer adıdır.⁴

İbn Ferhûn babası ve amcasının tercemesine/biyografi “Tunus asıllı” ifadesini de ilave ederek soylarıyla ilgili Tunus bağlantısını vurgulamıştır. Bu bilgilerden hareketle bu ailenin Medine’de karar kılmadan önce Endülüs ve Tunus’ta hayat sürdürdüklerini söylemek mümkündür.⁵ İbn Ferhûn, Muhammed b. Sâlim Mahlûf’un *Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye fi tabakati’l-Mâlikîyye* adlı eserinde Burhâneddin ismi ve Ebû İshak künyeleriyle de anılmıştır.⁶

İbn Ferhûn’un ailesi Medine’den önce Endülüs ve Tunus’ta yaşamış, ardından Medine’ye gelmiş ve burayı vatan edinmiştir. Bu yeni vatan aile üyelerinden önemli şahsiyetlerin çıkışına tanıklık etmiştir. Aile üyeleri ilim alanındaki bu özellikleriyle ailenin şöhretini artırmışlardı. Bu durum bazı önemli âlimlerin aile hakkında olumlu nitelendirmeler yapmalarını da sağlamıştır. Bunlardan Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497) aileye “*yönetim, yargı ve ilim yuvası*”,⁷ Tinbuktî de (ö. 1036/1627) “*ilim yuvasının bireyleri*”⁸ sözleriyle övgüde bulunmuşlardır. İbn Ferhûn annesi ve babaannesi vasıtasıyla Ehl-i Beyt’e mensup olup şerîf soyundan gelmektedir.⁹ Bu niteliklere sahip olan aile bunun gereği olarak mazlumların ve fakirlerin yardımına koşmuş, köleleri hürriyetlerine kavuşturmuştur. Mezhep anlayışları doğrultusunda Ehl-i Sünnet’e taraf olmuşlardır.¹⁰

İbn Ferhûn Medine’de ilim yuvası bir hanede dünyaya geldi. Mütercimler onun hicrî 799 senesinde vefât ettiğiinde ittifak etmelerine rağmen doğum tarihinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları doğum tarihini ölüm tarihine kıyas ederek yaklaşık bir doğum tarihi verirken bazıları doğum tarihini net olarak vermiş, bazıları ise buna hiç değinmemiştir.¹¹ İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Ferhûn vefât ettiğiinde yaşının yetmişe yakın

³ İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/25-26; Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/33; Ebu’l Kâsım Muhammed b. El-Hasen b. El-Arabî b. Muhammed el Hacvî es-Seâlibî, *el-Fikrû’s-Sâmî fi Târîhi’l-fikhi’l-İslâmî* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 2/321.

⁴ Necîbe Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddin İbn Ferhûn ve cühûdühû fi’l-fikhi’l-Mâlikî* (Fas: Fas Krallığı Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, 2000), 42.

⁵ İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/25-26.

⁶ Bkz. Muhammed b. Sâlim Mahlûf, *Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye fi Tabakati’l-Mâlikîyye*, thk. Abdülmecîd Hayâlî (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1/319.

⁷ İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/26.

⁸ Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/33.

⁹ Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/35.

¹⁰ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddin*, 42.

¹¹ İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-sâlik*, 1/27.

olduğunu ifade etmiştir.¹² Doğum tarihini ölüm tarihine kıyasla ifade eden *İrşâd* muhakiki Ebü'l-Ecfân, onun doğumunun yaklaşık hicrî 729 olduğunu ifade etmiştir.¹³ Sehâvî (ö. 902/1497) ise onun öldüğü tarihte yetmiş yaşından küçük olmasından hareketle doğum tarihinin hicrî 730 sonrası olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Bir diğer âlim İbnü'l-İmâd (ö. 1089/ 1679) ise onun doksan yaşını aşkın olarak vefât ettiğini ve Bakîc Kabristanlığı'na defnedildiğini belirtmiştir.¹⁵ İbn Ferhûn'un doğumuna ilişkin tarih belirlemeye çalışan âlimlere bu konuda destek veren âlimler mevcut olmasına rağmen İbnü'l-İmâd bu tespitinde yalnız kalmıştır. Bu hususta İbnü'l-İmâd gibi görüşünde yalnız kalan, onun söyledikleriyle karşılaştırıldığında daha uzak bir ihtimal olarak görülen tespit Anthony Hopkins'e aittir. Hopkins'e göre İbn Ferhûn hicrî 760 senesinde doğmuştur. Bu iddianın doğruluk ihtimalinin düşük olduğunu gösteren deliller mevcuttur. Çünkü İbn Ferhûn'un bu tarihten önce bazı şeyhlerden ders aldığına ilişkin bilgiler vardır. Bunun yanı sıra doğum yılı olarak hicrî 719, 732 tarihini verenler olduğu gibi¹⁶ Tinbuktî gibi buna hiç değinmeyenler de mevcuttur.¹⁷

İbn Ferhûn'un *İrşadu's-sâlik* isimli eserini tahkik eden Ebü'l-Ecfân, onun doğumu hakkındaki bu ihtilafa ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

"Bana göre mütercimimizin hicrî 729 senesinden önce doğduğu ve onun yetmiş yıldan fazla yaşadığını söylemek ihtimal dışı değildir. Çünkü onun şeyhi Akşehrî -vefâtı konusunda ihtimal olmakla birlikte- en kötü ihtimalle hicrî 739 senesinde¹⁸ vefât etmiştir. Bu durumda İbn Ferhûn'un ondan on yaşın üzerindeyken ders alması muhtemeldir. Yine hicrî 741'de vefât eden¹⁹ İbn Ferhûn'un temasta bulunduğu, beraber olduğu ve kendisinin faydalandığı şeyhi el-Cemâl el-Matarî de böyledir."²⁰

¹² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi Â'yânî'l-mietî's-sêmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd Dan (Hindistan: Saydarabad, Meclis-i Dâirati'l-Mearifi'l-Osmâniyye, 1972), 1/53.

¹³ İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/26.

¹⁴ Şemseddîn es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latife fi Târihü'l-Medîneti'l-Müşerreffe* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/81.

¹⁵ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlih el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, thk. Mahmûd el Arnaut (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1986) 8/608.

¹⁶ İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/27-28.

¹⁷ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/33; İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/28.

¹⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1993), 8/235.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî, *Lahzü'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz* (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 76.

²⁰ İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 28-29.

İbn Ferhûn'un hayatı hakkında söylenenlerin tamamını göz önüne aldığımızda Ebu'l-Ecfân'ın bu değerlendirmelerinin daha tutarlı olduğunu söylememiz mümkündür.

1.1. Yetiştirilmesi-Eğitim Dönemi

İbn Ferhûn Medine'de, ilim geleneğine sahip bir evde dünyaya geldi. Babası ve amcasından aldığı terbiye doğrultusunda hayatına yön verdi. Onların kendisine sağladıkları, ilmî ve ahlâkî gelişimine katkıda bulunan bu ortamdan faydalanmayı bildi. Öğrenimini tamamlamasının ardından öğretime yöneldi. İnsanların kendisinden faydalanmasına yardımcı olacak sebepler meydana getirdi; aynı zamanda kendisi de faydalı bulduğu şeyleri elde etmeye devam etti.²¹

İbn Ferhûn, eğitim sürecinde pek çok âlimden ders almıştır. Bu âlimlerden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1) Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn b. Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî (Babası) (ö. 746/1346)²²

2) Abdullah b. Muhammed Ebi'l-Kasım Ferhûn b. Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî (Amcası) (ö. 769/1368)²³

3) Muhammed b. Câbir b. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Ahmed b. Hasen el-Kaysî el-Vâdî Âşî (ö. 749/1349)²⁴

4) Muhammed b. Muhammed b. Arefe el-Verğamî et-Tunusî (ö. 803/1401)²⁵

5) Cemaleddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hâlid b. İsa el-Ensârî es-Sa'dî el-Medînî el-Matarî (ö. 741/1341)²⁶

6) ez-Zübeyr b. Ali b. Seyyid el-Kül b. Ebî Sufârâ eş-Şeref el-Üsvânî eş-Şâfî (ö. 748/1348)²⁷

²¹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 45.

²² Burhâneddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb fî Ma'rifeti A'yani Ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Turâs, ts.), 2/124-126; Muhammed Hamd Sâlim Bû Şihâb Âli Sinîd el-Mer'î, *Menhecü İbn Ferhûn fî'l-kadâ* (Amman: Dâru'l-Manzume, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 8.

²³ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2/454-459.

²⁴ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2/299-301.

²⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli' min Ba'dil-karni's-sebi'* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/256.

²⁶ Hayreddîn ez-Ziriklî, *Kitabu'l-A'âm* (b.y.: Daru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002), 5/325, 326.

²⁷ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latife*, 1/355.

7) Şerefüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Lahmî el-Um-yûfî (ö. 745/1345)²⁸

8) Afîfüddîn Abdullah el-Matarî b. el-Cemâl; Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. İsâ b. Abbâs b. Yûsuf b. Bedr b. Ali b. Bedr b. Osman; el-Hâfız Afîfüddîn Ebû's-Siyâde ve Ebû Ca'fer b. el-Hâfız el-Cemâl el-Ensârî el-Hazrecî es-Sa'dî el-İbâdî (ö. 765/1364)²⁹

9) Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Câbir el-Endelüsî: Ebû Abdullah el-Hevvârî el-Mâlikî (ö. 780/1379)³⁰

10) Muhammed b. Ahmed b. Emin b. Muâz b. İbrahim b. Abdillâh el-Akşehrî (ö. 731/1331)³¹

11) Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ali b. Fettûh ed-Dimnehûrî (ö. 752/1352)³²

12) Muhammed b. Arefe (baba) (ö. 748/1348)³³

1.2. Seyahatleri

İbn Ferhûn -kendi dönemi ve önceki dönem âlimlerinin birçoğu gibi- pek çok beldeye seyahat etmiştir. Mısır, Kudüs ve Dimaşk'a³⁴ yaptığı seyahatleri söz konusu olmakla birlikte bunların içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgiler yoktur. Terceme müellifleri bu seyahatleri özet bir biçimde aktarmakla yetinmişlerdir. Bunların tarihlerini tespit etmek, İbn Ferhûn'un öğrencilerinin biyografileri ve *ed-Dîbâc* adlı eserinde söz ettiği otopite isimlerden hareketle mümkün olmuştur.³⁵

İbn Ferhûn'un *İrşâdü's-sâlik ilâ efâli'l-menâsik* adlı eserini tahkik eden Ebû'l-Ecfân bu seyahatlere dair bazı bilgilere yer vermektedir.³⁶ Bu bilgiler ışığında İbn Ferhûn, hicrî 775 senesinde Hıms'ta bulunmuş ve orada *Sahîh-i Buhârî* okutmuştur. Ayrıca hicrî 776 senesi ya da onun öncesinde Kâhire'de bulunmuştur.³⁷ Bu husus, Mısır'ın önde gelen

²⁸ Ebû'l-Meâlî Takıyyüddin Muhammed b. Râfî' es-Sellâmî, *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdî Abbas - Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, h. 1402), 1/482.

²⁹ Hâmise Ginnânî, *el-İmâm İbn Ferhûn ve Ru'yetuhû fi'l-kadâi bi's-siyâseti's-şer'îyye min Hılâlî Kitâbihi Tebsiratü'l-hükkam* (Cezayir: Câmîatü'l-Hâc Lahdar Bâtına, Sosyoloji ve İslâmî İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 23.

³⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/71.

³¹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/36; Zirikî, *Kitabu'l-A'lâm*, 5/235, 236; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8/235.

³² Ginnânî, *el-İmâm İbn Ferhûn*, 26.

³³ Ginnânî, *el-İmâm İbn Ferhûn*, 26.

³⁴ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/33.

³⁵ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 65.

³⁶ İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/34.

³⁷ İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/34.

ulemâsından Halil b. İshak el-Cündî el-Mâlikî ile orada karşılaştığını ifade etmesinden anlaşılmaktadır.³⁸ Yine İbn Ferhûn'un *ed-Dîbâc* adlı eserinde tercemesinden söz ettiği Muhammed b. Abdirrahmân b. Asker el-Bağdâdî ile Kâhire'de evinde karşılaştığından söz eder.³⁹ Dımaşk'a yaptığı seyahatle ilgili bilgiyi ise yine aynı eserinde yer verdiği Ahmed b. Ömer er-Rabî'nin tercemesinde buluyoruz. Burada kendisi hicrî 792 yılında oğluyla birlikte Dımaşk'ta Ahmed b. Ömer'le karşılaştığından ve oğlunun kendisinden ilim aldığından söz eder.⁴⁰

Bu bilgilerden hareketle İbn Ferhûn'un yolculuk yaptığı beldelerde büyük âlimlerle karşılaştığını, onlarla fikir teâtisinde bulunduğunu, oğlunun da bu âlimlerden faydalanmasını sağladığını görmekteyiz. Bu seyahatler aynı zamanda İbn Ferhûn'un kendisini ilmî bakımdan diğer âlimlerle kıyaslamasına da imkân vermiştir.⁴¹ Hicrî 793 senesinde üstlenmiş olduğu kadılık görevinden⁴² sonra seyahat ettiğine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamış olması sebebi ile hicrî 792 senesinde Dımaşk'a yaptığı seferin son seyahati olması muhtemeldir.⁴³

1.3. İlmî Konumu ve Talebeleri

İlim geleneğine sahip bir aile içinde büyüyen İbn Ferhûn'un ilmî kişiliğinden dolayı terceme müellifleri kendisinden övgüyle söz etmişlerdir. Bu aile Medine'de yargı görevini üstlenince bid'atlerin ortadan kaldırılması, Sünnet'in canlandırılması ve mazlumların korunması gibi pek çok hayra öncülük etmiştir.⁴⁴

İbn Ferhûn hakkında biyografi yazarlardan Tinbuktî (ö. 1036/1627), onun ilmi kişiliğinden şöyle söz etmektedir: "*İbn Ferhûn fıkıh, nahiv, usûl, ferâiz, vesâik, yargı ilmi, hadis ricâli ve onların tabakâtı alanlarında âlim bir kimseydi ve fasih kalem ve beyân sahibiydi.*"⁴⁵ *Mu'cemü'l-müellifin* adlı eserin sahibi Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1905/1987) onunla ilgili bölümde onun fıkıhta derinleştiği, kitaplar tasnif ettiği ve derlemelerde bulunmuş ilmî bir kişilik olduğundan söz eder.⁴⁶ Ziriklî de (ö. 1893/1976) ondan "*araştırmacı ilim adamı, Mâlikîlerin önde gelen âlimlerinden*"⁴⁷ şeklinde söz etmiştir. İbn Ferhûn'un ilmi kişiliğinden söz eden diğer bir âlim ise Abdullah Mustafa el-Merâğî'dir. Merâğî, İbn Ferhûn'u

³⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 1/358.

³⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 2/327.

⁴⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, 1/258.

⁴¹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 66.

⁴² Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/33.

⁴³ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 67.

⁴⁴ Muhammed Hamd Sâlim el-Merâî, *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*, 11-12.

⁴⁵ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/33.

⁴⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/66.

⁴⁷ Ziriklî, *Kitabu'l-A'lâm*, 1/52.

şöyle nitelendirir:” İbn Ferhûn, İslâmın uluları arasında adı geçen imam, hüccet ve sika bir kimsedir. Ulemâ ve otorite kimseler arasında örnek bir şahsiyet olarak tanınmaktadır.”⁴⁸

Bu ifadeler kendisi hakkında bizlere yeterli bilgi vermektedir. Nitekim o, yazdığı eserlerle de hakkında yazılanları doğrulamış olan önemli bir âlimdir.⁴⁹

İbn Ferhûn, mezhep aidiyeti hususunda taassup sahibi olmamış, Medine’de Mâlikîliğin canlanması adına çabalar göstermiş olsa da bu durum onun diğer mezhep mensubu ulemâdan istifadesine engel teşkil etmemiştir.⁵⁰

İbn Ferhûn, eğitimini tamamlamasının ardından öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Öğretim hayatı boyunca bu alanda pek çok talebe kendisinden ilim tahsil etmiştir. Onlardan öne çıkanlar şunlardır:

1) Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik eş-Şihâb Ebû Ca’fer er-Ruaynî el-Gırnâtî (ö. 779/1378)⁵¹

2) Şerefüddîn Muhammed b. Ebûbekir b. el-Huseyn el-Kuraşî el-Osmânî el-Merâğî el-Mısrî el-Medenî (ö. 859/1455)⁵²

3) Oğlu Ebû'l-Yümn Muhammed, yaklaşık hicrî 814'te vefât etti.

4) Amcasının oğlu olan Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebi'l Kâsım Ferhûn el-Ya’merî (ö. 822/1420)

5) Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâsî Ebû't-Tayyib el-Mâlikî, (ö. 832/1429)

6) Muhammed b. Hâlid b. Mûsâ el-Hımsî el-Hanbelî b. Zehrâ (ö. 830/1427)

7) Abdurrahman b. Zehrâ (ö. 864/1460)

8) Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el Hımsî es-Sûfî el-Kâdirî eş-Şâfiî⁵³

9) Abdullah b. Ebîbekir b. Hâlid b. Mûsâ el-Hımsî el-Hanbelî Cemâlüddîn b. Zehrâ (ö. 868/1464)

⁴⁸ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 69.

⁴⁹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 10.

⁵⁰ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 70.

⁵¹ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latife*, 1/159; Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 73; Muhammed Hamd Sâlim el-Merî, *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*, 11.

⁵² İbn Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 1/43.

⁵³ İlgili eserde ölüm ya da doğum tarihinden söz edilmemiştir.

10) Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Hazrecî el-Matarî el-Medenî eş-Şâfiî (ö. 856/1453)⁵⁴

1.4. Kadılık Görevini Üstlenmesi

İbn Ferhûn, eğitim-öğretim ve seyahat faaliyetlerinden sonra hicrî 793 senesinde⁵⁵ kadılık görevini üstlenmiştir. Onun döneminde bazı âlimler, ilmi faaliyetleri yanında yargı görevini de üstlenirlerdi. Bazıları görevin ağır sorumluluğu sebebiyle böyle bir makama talip olmazlardı. İbn Ferhûn bu gerçekleri bilmesine, yaşadığı asırdaki siyâsî dönüşümlere rağmen bu vazifeye talip olmuştur.⁵⁶ Bu talebini şu sözlerle gerekçelendirmiştir:

“Bu şerefli makama hürmet etmek, onun dindeki konumunu bilmek gerekir. Rasûller onunla gönderilmişlerdir. Onun ayağa kaldırılmasıyla yer gök ayağa kalkar ve Nebî (a.s) onu, hakkında hasedin mübah olduğu nimetlerden saymıştır.”⁵⁷

İbn Ferhûn hicrî 793 yılında üstlendiği yargı görevini vefât ettiği 799 yılına kadar aralıksız sürdürmüştür. Adaletin temsilinde örnek bir kişilik olmuş ve bu konuda İslâm dininde adaleti gerçekleştirmenin büyük bir iş olduğunun farkında olarak bu görevi lâyıkiyle yerine getirmiştir. Bu sebeple halk kendisine teveccüh göstermiş, mazlumun hakkını koruyup zâlimin karşısında durmuştur. Mâlikî mezhebinin Medine’de yeniden canlanıp güçlenmesine yardımcı olmuştur.⁵⁸

İbn Ferhûn’un yaşamı, kadılık görevini talep etmesinde ne derece dinî sâiklerle hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü ömrü boyunca ne evi ne de bir hurmalığı olmuş, kiralık bir evde sayıca kalabalık ailesiyle oturmuştur. Aile bireyleri de oldukça kalabalık olduğundan aldığı borçlarla ailesinin geçimini temin etmiş, dünyadan da borçlu bir şekilde ayrılmıştır.⁵⁹ Oysa maksadı dünyalık elde etmek olsaydı İmâmî-Şîa’sı kâdılarının yaptığı gibi davası görüleceklerden mal talep edip böylesine sıkıntılı bir hayat sürmeyebilirdi. Nitekim Muhammed b. Şeneb’in: *“İnancına sıkıca bağlı müslüman bir kimsedir.”* sözü onun dini her şeyin önünde gören ahlâkî tutumunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁰

⁵⁴ İbn Ferhûn, *İrşâdü’s-Sâlik*, 1/43-45.

⁵⁵ Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/33.

⁵⁶ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 67.

⁵⁷ Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm fî usûli’l-akziye ve menâhici’l-ahkâm*, thk. Cemal Maraşlı (Riyâd: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 1/10.

⁵⁸ Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/33; Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 67.

⁵⁹ Tinbuktî, *Neylü’l-ibtihâc*, 1/35.

⁶⁰ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 68.

İbn Ferhûn'un Mâlikî olması, yargı kararlarında Mâlikî ictihâdların yaygın kullanımını sağlamış, böylece İbn Ferhûn eliyle mezhebin görüşleri insanlar arasında yayılma imkânı bulmuştur. İbn Ferhûn aynı zamanda diğer Sünnî mezhep görüşlerinden de istifade etmiştir. Ancak Şîî-İmâmî ictihâdların karşısında olmuştur. Dönemin Sünnî ulemâsı Medine'de Şîîler tarafından yayılmaya çalışılan bid'atlerin karşısında durmuşlardır. İbn Ferhûn da bu duruşa hem yargı sahasında onların bid'at ehli olmalarından hareketle şahitliklerini kabul etmeyerek hem de bid'atlerine karşı halkı uyarmak suretiyle destek vermiştir.⁶¹

1.5. Eserleri

İbn Ferhûn, İslâmî ilimlerin hemen bütün alanlarında temâyüz etmiş bir şahsiyet olması sebebiyle arkasında çok sayıda eser bırakmış, başladığı bazı eserlerini ise tamamlama fırsatı bulamamıştır.⁶²

Tamamladığı eserleri:⁶³

1) *Tebşiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*

Adından da anlaşılacağı üzere hâkimlere yönelik yargılama usûl ve yöntemlerinden bahseden bol örnekli bir eserdir. Tinbuktî, İbn Ferhûn'un tercemesinden söz ettiği kısımda bu eserden “*onun benzeri geçmemiştir*” diyerek övgüyle söz etmiştir.⁶⁴ Bu eserde müellif, öne çıkmış ulemânın görüşlerini nakletmekle birlikte zaman zaman kendi tercih ve görüşlerine de yer vermiştir.⁶⁵

İbn Ferhûn telif ettiği bu tafsilatlı eserini hangi amaçla yazdığını eserin giriş kısmında şöyle ifade eder:

“Allah kendilerinden razı olsun. Arkadaşlarımız vesâik kitapları yazdılar. Bu eserlerde bu ilmin usûlünden bahsettiler; ama bunu kısa ve özet bir şekilde yaptılar. Ben bu ilmin kapalılıklarını, inceliklerini ortaya koyacak, usûlünü ve hakikatlerini açıklayacak genişlikte bir eser bulamadım. Bu nedenle kendisine ihtiyaç duyulan, faydalı görülen önemli konuları bir eserde toplamayı gerekli gördüm ve bu kitabın konularıyla ilgili olduğu için terk edilmemesi gereken şeyleri pek çok fıkıh babından, onların (fukahâ) konuyla ilgili bulduklarıyla yetinerek ve ihtisarı tercih ederek aldım. Çünkü bu telifin amacı bu ilmin kaidelerini zikretme, yargılamaların kendileriyle kesinleştirildiği hüccetleri, siyâset-i

⁶¹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 69-70.

⁶² Muhammed Hamd Sâlim el-Mer'î, *Menhecü İbn Ferhûn fî'l-kadâ*, 12.

⁶³ Bu kitapların çeşitli baskılarına ilişkin bilgiler için bkz: Cengiz Kallek, “Burhâneddîn İbn Ferhûn”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/493.

⁶⁴ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34.

⁶⁵ Ginnânî, *el-İmâm İbn Ferhûn*, 48.

şer‘iyye ahkâmını ve bunların durumlarını beyan etmektir. Bazı meselelerde tekrara yer verilmesinin sebebi her iki yerde zikredilmesini gerekli kılan bir münasebet ve biri olmaksızın diğeriyle yetinmenin mümkün olmamasıdır.”⁶⁶

İbn Ferhûn’un bu eseri yargılama hukukuna ilişkin olup bir mukaddime ile üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; yargılama hukukunda üzerine hüküm bina edilen dayanaklar, ikinci bölüm; davaların kendileriyle kesinleştirildiği beyineler ve bunların yerine geçenler⁶⁷, üçüncü bölüm ise siyâset-i şer‘iyye hükümlerine ayrılmıştır.⁶⁸ Eserin üçüncü bölümünde diğer iki bölümde bulunmayan bir yöntem söz konusudur. Müellif, bu bölümde siyaset-i şer‘iyyenin tanımının yanı sıra, Kitâb ve Sünnet’e göre meşrûiyetinden söz etmiş ve kavrama taalluk eden meselelere, fıkıh babları sistematığı içerisinde ilgili bablar altında yer vermiştir. Bu yönüyle eser, kavramın teoriden pratiğe yansıtıldığı önemli bir çalışma olarak önemini muhafaza etmektedir.

İbn Ferhûn bu eserde genellikle Mâlikîler’in görüşleri doğrultusunda meseleleri izah ederken bazen de İbn Kayyim el-Cevziyye başta olmak üzere diğer mezhep bilginlerinin görüşlerine yer verir. Konuları kazuistik bir yöntemle ele alan müellif sadece diğer bilginlerin görüşlerini aktarmayıp, zaman zaman kendine ait görüşlere de yer vererek meselelerin çözümünde etkin bir rol üstlenir. Kimi zaman da bir âlimin görüşüne şerh düşerek konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur.

Müellif, eseri oluştururken tefsir, hadis, kelâm, tarih, siyer, tabakât, seyahatnâme, fıkıh usûlü, kavâid, hilâf, genel ve müstakil fıkıh kitaplarından faydalanmıştır.⁶⁹ Böylece eser, kaynak çeşitliliği bakımından zengin bir içeriğe sahip olmuştur.

Bu eser, siyâset-i şer‘iyye sahasında sonraki dönemler için kılavuz mesabesinde önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. İbn Kayyim el-Cevziyye’nin *et-Turuku’l-hükmiyye* ve kısmen de *İ‘lâmü’l-muvakkîn*’de takip ettiği usûl hukuku ağırlıklı siyâset-i şer‘iyye anlayışı İbn Ferhûn ve Trablusî gibi âlimleri etkilemiş, onlar da yargı ile ilgili eserlerine siyâset-i şer‘iyyeyi ayrı bir bölüm olarak koymuşlardır.⁷⁰ Bu etkileşim çizgisinde İbn Ferhûn’un bu eseri Hanefî bilgin Trablusî’yi siyâset-i şer‘iyye alanında oldukça etkilemiştir. Çünkü Trablusî, İbn Ferhûn’un bu eserinin siyâset-i şer‘iyye bölümünden yoğun bir iktibasta bulunmuş, bu iktibaslar da Dede Cöngî (ö. 975/1567) tarafından eserine

⁶⁶ İbn Ferhûn, *Tebşiratü’l-hükkâm*, 1/4.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Musa Alak, *İbn Ferhûn’un Tebşiratü’l Hukkâm Adlı Eserinin Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 56-68.

⁶⁸ İbn Ferhûn, *Tebşiratü’l-hükkâm*, 1/4.

⁶⁹ Bkz. Alak, *İbn Ferhûn’un Tebşiratü’l Hukkâm Adlı Eserinin Tahlili*, 87-113.

⁷⁰ Asım Cüneyd Köksal, *Osmanlılarda Siyâset-i Şer‘iyye* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 20.

alınmıştır.⁷¹ Böylelikle İbnü'l-Kayyim'in benimsediği usûl, İbn Ferhûn, Trablusî ve Dede Cöngî'nin eserlerinde temsil edilmiş ve bu eserler Osmanlı'nın siyâset-i şer'îyye anlayışına etki eden önemli kaynaklardan olmuşlardır.⁷²

2) *Teshîlü'l-muhimmât fi şerh-i câmi'l-ümmehât*

Bu eser, İbnü'l-Hâcib'in muhtasarına yaptığı bir şerhtir. İbn Ferhûn bu eserde İbn Abdisselâm, İbn Râşid, İbn Hârûn, Halîl ve başka şârihlerin sözlerini ve faydalı bulunduğu bazı ilaveleri sekiz cilt halinde bir araya getirmiştir.⁷³

3) *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi a'âyânî'l-mezheb*

Yirmi kitaptan faydalanarak derlediği altı yüz küsur kişinin tercemesinden söz ettiği eseridir.⁷⁴

4) *Dürerü'l-gavvâs fi muhâdarati'l-havass*

Bab düzenini esas alarak telif ettiği bu eser, fikhî bulmacaları içerir. Tinbuktî yine bu eser hakkında "onun benzeri yazılmadı"⁷⁵ diyerek kitabı övmüştür.

5) *Keşfü'n-nikâbi'l-hâcib min mustalah'ı-İbni'l-Hâcib*

Bu eser, İbnü'l-Hâcib'in muhtasarına yaptığı *Teshîlü'l-mühimmât* adlı şerhin mu-kaddime bölümüdür.⁷⁶ Risale hacminde müstakil bir eser olup Hamza Ebû Fâris-Abdüs-selâm eş-Şerîf tarafından 1990'da Beyrut'ta neşredilmiştir.⁷⁷ Bu eser, İbn Ferhûn'un şeyhlerinden İbn Arefe'nin oğlu Muhammed b. Muhammed İbn Arefe'nin hicrî 792 se-nesinde yaptığı bir hac ziyaretinde İbn Ferhûn'un konuştuğuna, bu sırada ona eserle-rini arz etmesi, bunun üzerine Muhammed b. Arefe'nin ona *Teshîlü'l-muhimmât* mukad-dimesini kitaptan ayırmasını, insanların ondan tek başına faydalanması için onu ayrı bir kitap haline getirmesini tavsiye etmesi neticesinde meydana gelmiştir.⁷⁸

⁷¹ Köksal, *Osmanlılarda Siyâset-i Şer'îyye*, 206.

⁷² Köksal, *Osmanlılarda Siyâset-i Şer'îyye*, 84.

⁷³ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34.

⁷⁴ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34.

⁷⁵ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34.

⁷⁶ Muhammed Hamd Sâlim el-Mer'î, *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*, 33.

⁷⁷ Kallek, "Burhâneddin İbn Ferhûn", 19/493.

⁷⁸ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34.

6) *İrşadü's-sâlik ilâ efâli'l-menâsik*

Kitapta hac ibadetiyle ilgili önemli uyarılardan söz edilmektedir.⁷⁹ Kitap Muhammed b. el-Hâdî Ebû'l Ecfân tarafından tahkik edilmiş ve 2002'de iki cilt halinde yayımlanmıştır.

7) *el-Müntehâb fi müfredât-ı İbni'l-Baytar*

Kitap İbn Baytar'ın tıp alanıyla ilgili *Müfredât-ü İbni'l-Baytar* adlı eserinin muhtasarıdır. Eserde tıp ve ilaçlar konu edilmiştir.⁸⁰

Tamamlanmamış Eserleri:

1) *Burûku'l-envâr fi semâi'd-da'vâ.*

Tinbuktî bunu İbn Ferhûn'un tamamladığı eserlere dâhil etmiştir.

2) *Kitâbün fi'l-hisbe.*3) *İklîdü'l-usûl.*

Bu eser İbn Ferhûn tarafından Karâfi'nin *Tenkîh*'ine yapılmış bir ihtisâr çalışmasıdır.⁸¹

İbn Ferhûn'un bu eserlerinden sadece *Tebsiratü'l-hükkâm*, *Dürretü'l-gavvâs*, *İrşadü's-sâlik*, *Keşfü'n-nikâb* ve *ed-Dîbâcü'l-müzheb*'in baskıları yapılabilmektedir.⁸² *Teshîlü'l-mühimmât*'ın ise Londra'da bulunan British Museum'da yazması mevcuttur.⁸³ Ama *İrşadü's-sâlik*'i tahkik eden Ebû'l-Ecfân bu nüsha için İngiltere'ye gittiğini; fakat oradaki nüshanın *Keşfü'n-nikâb* adlı esere ait olduğunu ifade eder.⁸⁴ Bu eserin Suudi Arabistan Melik Abdilazîz Kütüphanesi 650-671 numaralarda mukaddimesi mevcuttur. *Burûku'l-envâr* ile *Kitâbün fi'l-hisbe*'nin ise nüshaları bilinmemektedir.⁸⁵

2. Fıkıh Anlayışı

İbn Ferhûn'un fıkıh anlayışını ortaya koymak amacıyla öncelikle onun usûlüne yer verip ardından *Tebsiratü'l-hükkâm*'da takip ettiği yönetime yer yerilecektir. Böylelikle usûl ve furûc alanındaki konumunun tespitine çalışılacaktır.

⁷⁹ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34; Muhammed Hamd Sâlim el-Mer'î, *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*, 13.

⁸⁰ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34; Muhammed Hamd Sâlim el-Mer'î, *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*, 13.

⁸¹ Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1/34; Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 83.

⁸² İbn Ferhûn, *İrşadü's-sâlik*, 1/47-48.

⁸³ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 82.

⁸⁴ İbn Ferhûn, *İrşadü's-sâlik*, 1/47.

⁸⁵ İbn Ferhûn, *İrşadü's-sâlik*, 1/47.

2.1. Usûl Anlayışı

Mâlikî mezhebi usûlü doğrultusunda ictihâd yapabilen İbn Ferhûn, fakihlerin usûlüne uygun olarak hükümlerin kaynağı bağlamında önce naklî delillere, sonra akîl delillere başvurmuştur.⁸⁶ Bu bağlamda ictihâdında naklî delillerden Kur'ân ve Sünnet'i; akîl delillerden de kıyas, örf, istihsan, maslahat-ı mürsele ve sedd-i zerîâyı esas almıştır. Ayrıca mürâât-ı hilâfa da itibar etmiştir.⁸⁷ Burada naklî delillerden icmânın zikredilmesi onun icmâyı kabul etmediği anlamına gelmemektedir. Mâlikî mezhebine mensup diğer ulemâ gibi o da icmâyı ve mezhebe ait diğer delilleri kabul etmektedir.

Bu başlık altında müellifin hükümlere kaynak saydığı, akîl delil olarak anılan kıyas, örf ve istihsan delilinden söz edilecek ardından mürâât-ı hilâfa yer verilecektir. Bu vesileyle müellifin fıkıh anlayışına hangi delillerin temel teşkil ettiği görülebilecektir. Burada naklî delillere yer verilmeyişi, bunların varlığına ilişkin müçtehidin akîl bir çabasının olmayışından kaynaklanmaktadır.

2.1.1. Kıyas

İbn Ferhûn mezhep âlimlerinin yaptığı gibi nassın bulunmadığı konularda hükme ulaşmak için kıyas metoduna başvurmuştur. Özellikle de fetva ve yargı alanında kıyası sıkça kullanmıştır. Bu durum yazarın bu metodu naklî delillerden sonra en güçlü delil olarak gördüğünü göstermektedir.⁸⁸

Müellifin kıyas doğrultusunda zikrettiği örnek hükümlerden bazıları şunlardır: İbn Ferhûn, üç talakla karısını boşayıp ardından onunla nikâh kıyan kimseye bunun haramlığını bilmesi durumunda had uygulanacağı hususunda ihtilaf bulunmadığını; ama hükmü bilmemesi halinde istihsan gereği had uygulanmayacağını, bu durumda kıyasa göre hüküm verilse had uygulanıp özürün de geçersiz sayılacağını belirtir.⁸⁹

Konuya ilişkin diğer örnek ise suyu az olan kuyu sularının temiz sayılmasında itibara alınması gereken ölçü hakkındadır. Suyu az olan kuyunun necasetle kirli sayılıp sayılmayacağı kendisine sorulunca, bu durumu içine necaset düştüğü halde kirlenmeyen büyük suya kıyas etmiş ve ilgili kuyu suyunun küçük su olması sebebiyle necasetle kirleneceği şeklinde cevap vermiştir.⁹⁰

⁸⁶ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 135-136.

⁸⁷ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 136-141.

⁸⁸ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 136.

⁸⁹ İbn Ferhûn, *Tebstratü'l-hükkâm*, 2/155.

⁹⁰ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 136.

2.1.2. Örf

Malikî mezhebinin kurucu ismi İmam Mâlik, hükümlerin istinbatında Medine ehlinin örfünü sıkça kullanmıştır. Malikî mezhebini Medine’de yeniden canlandıran İbn Ferhûn da onun bu metodunu fetva ve yargı faaliyetlerinde kullanmış, onu fıkıh ve teşrîin önemli kaynaklarından saymıştır. Öyle ki İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm* adlı eserinde örf adetle yargılama konusuna özel bir bâb ayırmıştır.⁹¹ Ayrıca örfün kabulü hakkında “*örf ve adet hükümlere kaynaklık eder*”⁹² şeklinde bir ifadesi de bulunmaktadır.

İbn Ferhûn’un örf ve âdeti itibara aldığı gösteren örnek hükümlerden bazıları şunlardır: Alışverişte alıcı ve satıcı bedelin peşin ya da vadeli olması hususunda anlaşmazlığa düşmeler konuya ilişkin örfün varlığı halinde hüküm örfe göre verilir.⁹³

İkinci örnek ise ev eşyası üzerinde hak iddia edip anlaşmazlığa düşen karı-koca ile ilgilidir. Bu anlaşmazlık ister evlilikleri devam ederken ister boşandıktan sonra olsun ya da ölümlerinin ardından varisleri arasında olsun ya da karı-kocadan biri ölmüş, dava onunla diğerinin varisleri arasında olsun; karı-koca ister hür ister köle ister biri hür diğeri köle, ikisi de müslüman ya da birisi müslim diğeri gayr-i müslim olsun fark etmez. Hüküm bu hususta kadın için kadınlar hakkında geçerli olan, erkekler için ise erkekler hakkında geçerli olan örfe ve her ikisi için de uygun olana göredir.⁹⁴

Konu hakkındaki üçüncü örneğimiz ise mal ve bedelinin kabzı hakkında alıcı ve satıcının anlaşmazlığı düşmesi hakkındadır. Böyle bir anlaşmazlık durumunda aslolan, bedelin müşteride malın ise satıcıda kalmasıdır. İntikâl ancak beyyine ve örfün varlığı halinde gerçekleşir. Müşterinin malı teslim almadan bedelini ödemediği et, sebze vb. gibi örf-âdetin geçerli olduğu mallar buna örnektir. Bu durumda örf ve âdete göre hüküm verilir.⁹⁵

2.1.3. İstihsan

İstihsan Malikî mezhebi deliller hiyerarşisinde önemli bir yere sahiptir. Bu husus İbn Ferhûn’un “*İstihsan, ilimde kıyastan daha yaygındır*”⁹⁶ şeklindeki ifadesinde de açıkça belirtilmiştir.⁹⁷

⁹¹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 137. Ayrıca bkz: İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm*, 2/68.

⁹² Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *Keşfü'n-nikâbi'l-hicâb min Mustalahi İbni'l-Hâcib*, thk. Hamza Ebû Fâris; Abdüsselâm eş-Şerîf (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1990), 67.

⁹³ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm*, 2/69.

⁹⁴ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm*, 2/68.

⁹⁵ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hükkâm*, 2/70.

⁹⁶ İbn Ferhûn, *Keşfü'n-nikâb*, 125.

⁹⁷ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 138.

İbn Ferhûn sözünün etkisini artırmak için İmam Mâlik'in istihsan ile ilgili değerlendirmelerine şöyle yer vermiştir:

“İmam Mâlik ilmin onda dokuzunun istihsan olduğunu söylemiştir. İbn Mendâd ‘el-Câmiu li usûli'l-fikh’ adlı kitabında: Mâlik istihsanla hüküm vermeyi onayladı. Onun üzerine mezhebi doğrultusunda bablar ve meseleler bina etti. İstihsanın manası iki delilin en güçlüsü ile hüküm vermektir. ... İstihsandan kasıt nefsin arzularına uymak değildir. İstihsan delil dışı da değildir. O, şeriatte güzel görülen ve şeriate aykırı olmayan şeylerdendir. Onunla hüküm vermenin doğruluğuna Hz. Peygamberin: ‘Müslümanların güzel gördüğü Allah nezdinde de güzeldir’ sözü delildir, demiştir”⁹⁸.

İbn Ferhûn, istihsanı nefislerin arzuları olarak gören ve delil dışı kabul eden bazı Şâfîliler de tenkit etmekten geri durmamıştır. İstihsanın anlam olarak keyfi bir uygulamayı çağrıştırdığını iddia etmelerinin ilmi bir temele dayanmadığını şu sözleriyle ifade etmiştir:⁹⁹

“Her sanat ehli –Araplar bunu bilmese bile- aralarında ıstılah olarak kullandıkları isimlendirmeler yapmışlardır. Ses isimleri, ferâiz, nahiv, hesap ve fıkıh ehlinin isimlendirmeleri ve Arapların bilmedikleri isimler gibi. Bu isimleri ehli olan kimseler aralarında iletişimi/tanışmayı sağlamak için koymuşlardır. Bu sebeple bu isimlendirmeye mâni olmanın anlamı yoktur. Biz bu isimlendirmenin anlamını ortaya koymuştuk ki kabul edilen mana da odur. Nitekim Şâfiî'nin kitabında da bu ibare geçmiştir. Şâfiî: ‘Mut‘anın otuz olmasını güzel buluyorum’ yine şefî'nin üç gün geciktirmesini güzel buluyorum.’ Öyleyse onunla hüküm verdikleri halde istihsanı nasıl inkâr ediyorlar.”¹⁰⁰

İbn Ferhûn'un istihsana ilişkin zikrettiği örnek hükümlerden birine burada yer vermek uygun olacaktır. O, üç talakla karısını boşayıp sonra onunla nikah kıyan kimseye bunun haramlığını bilmesi durumunda had uygulanacağına ihtilaf bulunmadığını; ama hükmü bilmiyorsa istihsan gereği had uygulanmayacağını belirtir.¹⁰¹

2.1.4. Mürâât-ı Hilâf

“Meşrû bir gerekçeye dayanarak karşıt görüşün deliline göre amel etme anlamında Mâlikî fıkıh usûlü terimi”¹⁰² olan mürâât-ı hilâf İbn Ferhûn tarafından delil olarak itibara alınmıştır. Bazı Mâlikî bilginleri bu yöntem hakkında tanımlamalarda bulunmuşlardır.

⁹⁸ İbn Ferhûn, *Keşfü'n-nikâb*, 125-126.

⁹⁹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhânüddîn*, 139.

¹⁰⁰ İbn Ferhûn, *Keşfü'n-nikâb*, 127.

¹⁰¹ İbn Ferhûn, *Tebîrâtü'l-hükkâm*, 2/ 155.

¹⁰² Muharrem Kılıç, “Mürâât-ı Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/37.

Bunlardan Venşerîsî'ye (ö. 914/1508) göre: “Mürâât-ı hilâf, iki delillden her birine kendi hükümünü vermektir.” Bu tarifi açıklımı şöyle dir: Şer‘î deliller iki durumda bulunabilir. Birinci durumda araştırma yapan kişi iki delilden birinin güçlü olduğu ve kendisiyle amel edilmesi gerektiği hususunda kesin bir kanaate sahiptir. Bu durumda murââ-ı hilâfa göre davranma söz konusu olmaz. İkinci durumda ise kişi çeşitli gerekçelere dayanarak iki delilden güçlü gördüğünü itibara alır, diğer delille ilgili de içinde tereddütleri bulunur. Bu durumda mürâât-ı hilâf doğrultusunda hareket edilmesi güzel olur. Bu yöntemin nasıl uygulandığını Venşerîsî şöyle izah etmektedir: Müctehid (imam) başlangıçta zann-ı gâlibine göre üstün görüp tercih ettiği delil doğrultusunda hüküm verir ve amelde bulunur. Diğer delil doğrultusunda bir akit gerçekleştirilir ya da bir ibâdet yapılırsa akit feshedilmez, ibâdet de geçersiz sayılmaz. Çünkü zikri geçen bu uygulamalar her ne kadar müctehidin tercih ettiği delile dayanmasa da nezdinde itibarı olan diğer delile dayanmıştır. “iki delilden her birine kendi hükümünü vermektir.” Sözüünün anlamı budur.¹⁰³ Şâtıbî ise terimi: “iki görüşün delillerinden her birine, diğerinin gerektirdiği şeyin tamamını ya da bir kısmını vermek” şeklinde tarif eder. Bu tanımı ile Şâtıbî, Mürâât-ı hilâf’ın iki delilin arasını bulmak anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁴ Zikri geçen bu ifadeler, bu yöntemin ihtilaflar arasında “uzlaştırmacı” bir işleve sahip olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁰⁵

Mürâât-ı hilâf Malikî mezhebine ait ilkelerden biri olmakla birlikte bu usûller içinde en zayıf halkayı teşkil etmektedir. Malikî bilginler içinde bu delile İbn Ferhûn’un da dâhil olduğu sayıca az bir grup itimat etmiştir. Bu durum aynı zamanda müellifin mezhebine bağlılığında taassup sahibi olmadığının önemli bir göstergesidir. Çünkü o, mezhepsel ayrılıkların çerçevesini daraltmanın da çabası içerisinde olmuştur.¹⁰⁶

¹⁰³ Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya Venşerîsî, *el-Mi’yâru’l-Mu‘rib ve’l-Câmiu’l-Muğrib an Fetâvâ Ehli İfrîkiyye ve’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, nşr. Muhammed Haccî, vd. (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1981), 4/388.

¹⁰⁴ Ebu İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi Usûli’s-Şerîa*, thk: Abdullah Dıraz, (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, Altıncı Baskı, 1425/2004), 3-4/516.

¹⁰⁵ Ali İhsan Pala, “Fikhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından “Murââtü’l-Hilâf” ve “El-Hurûc Mine’l-Hilâf” İlkeleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016), 597, 598; Pala’nın yöntemle ilgili tespitlerinden ikisine burada değinmek yerinde olacaktır: Ona göre : “Özel anlamında murâât-hilâf/karşı görüşü gözetmeyi uygulayan fakih kendi görüşünün gereği olan fikhî sonucu bir tarafa bırakmamaktadır. Yani özü itibarıyla o meselede kendi kanaatine neden olan metodu terk etmemekte, muhafaza etmektedir. Bununla beraber kendi görüşünün doğrultusunda sakıncalı neticelere bakarak görüşünü yeniden gözden geçiirip karşı görüşün deliline bakarak doğurduğu fikhî/hukûkî neticeleri uygulamaktadır.... Özel anlamıyla karşı görüşü gözetme ilkesini herkes uygulayamaz. Onu uygulayacak kişinin gerekli bilgi birikimine ve hüküm istinbat etmek için lazım olan donanımına sahip olması gerekir.” Bkz: Pala, ““Murââtü’l-Hilâf” ve “El-Hurûc Mine’l-Hilâf” İlkeleri”, 608-609.

¹⁰⁶ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhânüddîn*, 140.

İbn Ferhûn'un bu delil doğrultusunda hareket ettiğini gösteren örneklerden biri şöyledir:

“Âlimler hedy kurbanının küçük baş olması durumunda ona ortak olunamayacağına ittifak etmişlerdir; ancak deve ve sığır türünde ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik'in meşhûr görüşüne göre bu hedy ister vâcip ister tatavvû (nâfile) olsun, deve ve sığırda bu ortaklık caiz değildir. Diğer bir görüşe göre hedyin nâfile olması durumunda bu ortaklık caizdir. Yine İbn Abdisselâm bu hedy ister vâcip ister nâfile olsun ulemânın ekserisine göre bu ortaklığın caiz olduğunu belirtmiştir. Doğru olan da budur.”¹⁰⁷

2.2. Eserdeki Yöntemi

İbn Ferhûn'un eserleri içinde onun ilmi kişiliğini yansıtan örnekleri açık bir şekilde *Tebziratü'l-hükkâm*'da görülmektedir.¹⁰⁸ Bu sebeple zikri geçen eserinden hareketle onun fıkıh anlayışını somut olarak ortaya koymak mümkündür. Müellifin bu eserinde takip ettiği metod şöyledir:

İbn Ferhûn, bir meseleyle ilgili olarak farklı görüşler arasında tercihte bulunur.¹⁰⁹ Yetimin malında yapılacak tasarrufun durdurulmasına ilişkin olarak farklı görüşler arasından “Bu hususta İmam Mâlik'in kavlini kendime uygun bulmaktayım ve ben onunla hükmediyorum” diyerek İmam Mâlik'in görüşüne ilişkin yaptığı tercih buna örnektir.¹¹⁰

İbn Ferhûn, meseleye ilişkin olarak sadece imamların görüşlerini aktarmak ya da onları şahit getirmekle yetinmez. Bunun yanında o görüşlerin tartışmasını yaparak cevaplar verir. Onun bu tutumuna kadının taklit ve ictihâd hususunda uyması gereken esaslardan söz ettiği şu örneği zikredebiliriz:¹¹¹

“Mesele hakkında icmâ yoksa ilim ehline danıştıktan sonra asıllar üzerine kıyas işleminde ictihâdın ortaya koyduğu sonuçla hüküm verir. Şayet ilim ehli bir şey üzerine icmâ etmişlerse onu alır, ihtilaf etmişlerse kendi görüşü doğrultusunda onların kavillerinin en güzeline bakar. Görüşlerinde hilâf görmesi durumunda onlara denk bir âlim ise kendi re'yine göre hüküm verir. Bu İbn Habîb'in görüşüdür. Bu kendisine itirazın olduğu bir görüştür. Doğru olan, diğerleri kendisinden âlim olsalar bile kişinin ictihâd ehlinde olması hâlinde kendi re'yine göre hükmetmesidir. Çünkü taklit, farklı düşündüğü hususlarda -icmâ gereği- doğru olmaz. Ancak müctehid için taklit, olay hakkında bir hüküm

¹⁰⁷ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 141; İbn Ferhûn, *İrşadü's-sâlik*, 2/652.

¹⁰⁸ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 236.

¹⁰⁹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 236.

¹¹⁰ Farklı görüşler için bkz: İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-hükkâm*, 1/36.

¹¹¹ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhâneddîn*, 237.

*ortaya koymadığında uygun olur. Bu husus, taklidi kabul edip ona hükmedenlerin mezhebine göredir.*¹¹²

İbn Ferhûn, mesele hakkındaki hükmü, imamların görüşleriyle onaylamak suretiyle zikreder. Onun bu tutumuna kadıların uyması gereken kurallardan bahsettiği şu örneği verebiliriz:¹¹³

*“...imkân ölçüsünde hamama girmekten sakınmalıdır. Çünkü hamamda kişi neredeyse avrete muttalî olmaktan kurtulamaz. Özellikle de toplulukla beraber olunduğunda hamam avrete muttalî olma yeridir. İmam Mâlik şöyle demiştir: Allah’a yemin olsun ki insanlarla hamamda karışık olmanın sebep olduğu heybet kaybolması ve erkeklik duygularının azalmasından dolayı hamama girmek doğru değildir. Ancak kişi hamama yalnız girerse bunda bir beis ve kerâhet yoktur.”*¹¹⁴

İbn Ferhûn, sözünü ettiğimiz kitabında sadece Mâlikî mezhebine bağlı kalmayıp diğer mezhep görüşlerine de başvurmuştur. Bu onun mutaassıb biri olmamasından ve ufkunun genişliğinden kaynaklandığı gibi kitabın genel olarak yargılama kurallarından söz etmesinden de kaynaklanır.¹¹⁵ Bu tutuma şu örnekleri vermemiz mümkündür:

*“İbn Kayyim el-Cevziyye el-Hanbelî: Yetkilerin genelliği, yetkiyi üstlenenin faydalandığı şey, lafızlardan, örften ve şartlardan alınır, şeriatte bunun bir sınırı da yoktur.”*¹¹⁶

İkinci örnek ise Ehl-i Kitâb’ın şahitliğine ilişkin hükümle ilgilidir:

*“İbnü’l-Ferâs Ahkâmu’l-Kur’ân’da: Adaleti bilinmeyen kimse hakkında ihtilaf edildi. Bu durumda adaletinde ihtilaf bulunan kişinin adaleti ya da fıski ortaya çıkana değin şahitlikte adalet şartı aranmayabilir mi? Mâlik ve Şâfiî kişinin şahitliğinin adalet sabit olana kadar kabul edilmeyeceği görüşünü benimserler. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa’d ve Hasen kişinin şahitliğinin fıski sabit olana dek kabul edileceği görüşündedirler. İbnü’l-Ferâs İslâm’ın sırf adaleti gerektirdiğini, bu yargıyı Bâcî’nin el-Müntekâ’da da naklettiğini belirtir.”*¹¹⁷

Müellif zikri geçen eserinde bazen mezhepte otorite olan isimleri de eleştiri konusu yapar. Örneğin; mezhebin önemli ismi Karâfi, kadıların hadleri uygulamada

¹¹² İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm*, 1/51-52.

¹¹³ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhânüddîn*, 237.

¹¹⁴ İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm*, 1/51-52.

¹¹⁵ Ağrâbî, *el-Kâdî Burhânüddîn*, 238.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâf ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku’l-hükmiyye fi’s-siyâseti’ş-şer’iyye*, thk. Beşîr Muhammed Umyûn - Muhammed Zuhaylî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1989), s. 201; İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm*, 1/16.

¹¹⁷ İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-hükkâm*, 2/28.

doğrudan yetki sahibi olmadıkları, bu yetkinin onlara devlet başkanı tarafından havale edildiği görüşünü savunur. Buna karşılık İbn Ferhûn, kadıların bu yetkiye sahip olduklarını, bunun kadınlara ait doğrudan bir yetki olduğuna ilişkin mezhep görüşü olduğunu belirterek Karâfi'yi tenkit eder.¹¹⁸

Sonuç

Endülüs'ten Medine'ye uzanan bir soy silsilesine sahip olan İbn Ferhûn, Medine'de doğmuş, yaşamış ve orada vefât etmiştir. İlim geleneğine mensup bir ailede büyüyen müellifin başka hocaları olmakla birlikte gerçek manada kendisini yetiştirenler babası ve amcası olmuştur. Tahsil hayatını takip eden sürede öğretim faaliyetlerine ağırlık vermiş, ünlü talebeler yetiştirmiş, Mâlikî mezhebinin Medine'de yeniden güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır.

İbn Ferhûn, sıkı bir Mâlikî mezhebi müntesibi olsa da bu durum onun diğer mezheplerle ilişkisine mani olmamıştır. Nitekim Ehl-i Sünnet içindeki diğer mezheplerin görüşlerine yer vermesi onun taassuptan uzak, ufku geniş bir âlim olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem hocaları hem de talebeleri arasında Ehl-i Sünnet'in diğer mezhep mensupları da bulunmuştur.

Fıkıh alanında kaleme aldığı eserleri onun ilmî kudretini göstermesi bakımından önemlidir. Bu eserler arasında İslâm yargılama hukukuna ilişkin kapsamlı eseri *Tebssiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* Mâlikî mezhebi içinde ilk olma özelliğine sahiptir. Çünkü bu eser yargılama hukukuna ilişkin kurallar yanında siyâset-i şer'iyeye alanına ayrılmış bağımsız bir bölümle seleflerinden farklı bir konuma sahiptir. Bölümdeki konular fıkıh babları tasnifinde oldukça sistematik bir şekilde ele alınmıştır.

İbn Ferhûn, Mâlikî mezhebinde öne çıkmış bilginler arasında zikredilmektedir. Kendisinden önceki Mâlikî ulemânın benimsediği Kur'ân, Sünnet, kıyas, istihsan, örf, maslahat-ı mürsele, sedd-i zer'â gibi delilleri kendisi de kullanmıştır. Bunun yanında mezhep içinde sayıca az bir grubun benimsediği mürâât-ı hilâfi da itibara almıştır. İstihsanın delil değerine ilişkin tartışmalara da yer vermiş ve istihsan karşıtı bazı Şâfiîlere ilmi düzlemde cevaplar vermiştir.

Müellifin fikhî yetkinlik ve yöntemi hakkında -diğer eserleriyle karşılaştırdığımızda- bizlere açık veriler sunan eseri *Tebssiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*'dir. Müellif bu eserinde yer yer kendi tercihlerine yer vermiş, bazen farklı görüşlerin değerlendirmesini yapmış, bazen de mezhepte otorite sayılan kimselerin görüşlerini tenkit etmiştir. Kimi zaman da diğer mezhep bilginlerine ait görüşlere yer

¹¹⁸ İbn Ferhûn, *Tebssiratü'l-hükkâm*, 1/15.

vermiştir. Bu durum, İbn Ferhûn'un Mâlikî mezhebi yanında diğer mezhep görüşlerine de vukûfiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlar İbn Ferhûn'un özgün ve ufku geniş bir fıkıh bilgini olduğunun önemli göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ağrâbî, Necîbe. *el-Kâdî Burhâneddîn İbn Ferhûn ve Cühûdühû fi'l-fikhi'l-Mâlikî*. Fas: Fas Krallığı Vakıflar ve İslâmî İşler Bakanlığı, 2000.
- Alak, Musa. *İbn Ferhûn'un Tebsiratü'l-hükkâm Adlı Eserinin Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâmi'l-Adliyye*. İstanbul: Gül Neşriyat, ts.
- Gınnânî, Hâmise. *el-İmâm İbn Ferhûn ve Ru'yetuhû fi'l-kadâi bi's-siyâseti's-şer'yye min Hılâli Kitâbihi Tebsiratü'l-hükkâm*. Cezayir: Câmîatü'l-Hâc Lahdar Bâtına, Sosyoloji ve İslâmî İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi. 2010.
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi Ma'rifeti A'yanî Ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *Keşfü'n-nikâbi'l-hicâb min Mustalahi İbni'l-Hâcib*. thk. Hamza Ebû Fâris - Abdüsselâm eş-Şerîf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü's-sâlik ilâ Ef'âli'l-menâsik*. thk. Muhammed b. El-Hâdî Ebû'l-Ecfân, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2002.
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed. *Tebsiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*. thk. Cemal Maraşlı, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn. *ed-Dürerü'l-kâmine fi Â'yânî'l-mieti's-sêmine*. thk. Muhammed Abdülmuîd Dan. Hindistan: Saydarabad, Meclis-i Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1972.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb*. thk. Mahmud el Arnaut, Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâf ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*. thk. Beşîr Muhammed Umyûn - Muhammed Zühaylî, Beyrut: Mektebetü'l-Müeyyed, 1989.
- Kallek, Cengiz. "Burhâneddin İbn Ferhûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/493. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1993.
- Kılıç, Muharrem, "Mürâât-ı Hilâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Osmanlılarda Siyâset-i Şer'iyye*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Mahlûf, Muhammed b. Sâlim. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakati'l-Mâlikîyye*. thk. Abdülmeccid Hayâlî, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Muhammed Hamd Sâlim Bû Şihâb Âli Sinîd el-Mer'î. *Menhecü İbn Ferhûn fi'l-kadâ*. Amman: Dâru'l-Manzume, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Pala, Ali İhsan. "Fıkıhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından "Murââtü'l-Hilâf" ve "El-Hurûc Mine'l-Hilâf" İlkeleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 589-615.
- Sehâvî, Şemseddin. *et-Tuhfetü'l-latîfe fi Târîhü'l-Medîneti'l-Müşerrefe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Sellâmî, Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi'. *el-Vefeyât*, thk. Sâlih Mehdî Abbas - Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, h. 1402.
- Şâtübî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa*. thk. Abdullah Diraz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1425/2004.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. *el-Bedrü't-tâli' min Ba'dil-karni's-sebi'*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Tinbuktî, Ahmed Baba. *Neylü'l-ibtihâc bi Tatrîzi'd-dîbâc*. thk. Abdülhamîd Abdullah, Trablus-Libya: Dâru'l-Kitab, 2000.
- Venşerîsî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya. *el-Mi'yâru'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Muğrib an Fetâvâ Ehli İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. nşr. Muhammed Haccî, vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981.
- Zirikî, Hayreddîn. *Kitabu'l-A'lâm*. b.y.: Daru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002.